

УДК 340

DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-44-13>

М. І. Панов, Доктор юридичних наук, академік, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України
ORCID ID : 0000-0002-6323-6489

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ (МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ)

***Анотація.** Стаття присвячена проблемі понятійного апарату юридичної науки. Акцентується увага на методологічних аспектах дослідження, пропонується провадити його на двох наукових рівнях: на загальному теоретико-правовому рівні і на рівні галузевих правових наук, що мають узгоджуватись і доповнювати один одного. Підкреслюється важливе методологічне значення об'єкта юридичної науки (в т.ч. об'єкта правового регулювання у правових науках), як визначальної соціальної детермінанти, що в значній мірі впливає на сутність і зміст елементів понятійного апарату, на відносини диференціації і інтеграції, що складаються в системі елементів цих понятійних апаратів і між ними. Розглядаються інтегративні зв'язки понятійних апаратів юридичних наук, виокремлюються «міжгалузеві» елементи понятійних апаратів в ситуаціях коли одна із юридичних наук використовує як предмет чи засіб пізнання елемен-*

ти понятійного апарату іншої науки. Перевагу тут мають «міжгалузеві» правові поняття (категорії, юридичні терміни), що належать фундаментальним правовим наукам. Здійснено аналіз співвідношення і взаємозв'язку понятійних апаратів юридичних наук як системних об'єктів, виокремлюються відносини координації і субординації, що мають місце в системі цих понятійних апаратів.

Ключові слова: *понятійний апарат юридичної науки, правові поняття, правові категорії, юридичні терміни, інтеграція юридичних наук, диференціація юридичних наук, міждисциплінарні зв'язки понятійних апаратів юридичних наук, міжгалузеві елементи понятійних апаратів юридичних наук.*

Постановка проблеми. Система наукових правових понять, категорій і юридичних термінів є неодмінним і надто важливим атрибутом юридичної науки, становить його «сутнісний науково-теоретичний зріз», що в значній мірі впливає на якість і визначеність права і законодавства. В наслідок органічного зв'язку і внутрішньої єдності ці елементи юридичної науки утворюють єдиний складний системний об'єкт пізнання, що розглядається у якості змісту збірного наукового юридичного поняття (яке формується) і позначається терміном «понятійний апарат юридичної науки».

Наукові правові поняття, категорії, юридичні терміни виступають «предметом» і «засобом» юридичної науки. Саме в них знаходять вираз і закріплення правові теорії, ідеї, концепції, вчення про державу і право у всіх різноманіттях їх прояву. Але надто важливим і головним є те, що за допомогою вказаних засобів в діючому праві (*de ledge lata*) відображаються і фіксуються, як деяка множина, *об'єкти* і *явища (процеси) об'єктивної реальності*, що *підлягають правовому регулюванню*. Отже ступінь досконалості діючого права і законодавства в значній мірі залежать від ступеню розвитку і досконалості системи наукових правових понять, категорій, юридичної термінології, які у своїй єдності становлять собою єдиний складний системний об'єкт пізнання. Цей об'єкт є підстави розглядати у якості зміста наукового юридичного збірного поняття, яке пропонується, і визначити назвою «*понятійний апарат юридичної науки*». Дана проблема в літературі спеціально ще не досліджувалася. В цій статті вона

розглядається на рівні проблеми і поняття, що формується, наголошується на методологічних аспектах дослідження цієї проблеми, що може слугувати подальшій активізації і розвитку наукових досліджень понятійного апарата юридичної науки, особливо, в сферах науки галузей права, і, безсумнівно, удосконаленню у зв'язку з цим законотворчої і правозастосовної діяльності.

Мета дослідження. Розглянути основні, найбільш суттєві риси понятійного апарата юридичної науки, як самостійного системного об'єкта пізнання, запропонувати його поняття, що формується, з'ясувати низку основних положень методологічного характеру, які мають суттєве значення для проведення наукових досліджень проблеми, актуалізувати наукову розробку проблеми понятійного апарату юридичної науки, що має вагоме теоретичне і практичне значення для удосконалення правотворення і правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Юридична наука за своїм змістом становить собою широкомасштабну, доволі розвинену і упорядковану систему знань (наукової інформації) про державно-правові явища (об'єкти пізнання), закономірності їх виникнення, функціонування і розвитку, взаємозв'язку і взаємодії з іншими явищами соціально-правової реальності. Важливими складовими елементами цієї науки є наукові гіпотези, правові ідеї і теорії (загальні і спеціальні), концепції, вчення, наукові методи, методики та принципи наукового пізнання, правові категорії і поняття, юридична термінологія, правові норми, правові інститути, юридичні конструкції, правові презумпції, правові фікції ін. Як і кожна розвинена галузь знань юридична наука, у єдності з правовою наукою, найбільш великою за обсягом, достатньо розвиненою і досконалою сферою юридичної науки¹, має у якості неодмінного атрибуту (обов'язкової складової) притаманну їй, досить розгалужену і в той же час цілісну

---

¹ Поняття «юридична наука» і «правова наука» не протиставляється, вони співвідносяться як «род» і «вид». Відповідно до цього поняття «понятійний апарат юридичної науки» і «понятійний апарат правової науки» не можуть протиставлятися, оскільки також співвідносяться між собою як «род» і «вид».

систему правових наукових понять, категорій і юридичних термінів, які у специфічній, притаманній їм формі, відображають і закріплюють знання в сфері держави і права, що становлять зміст юридичної науки. Априорі стверджуємо, в наслідок внутрішньої і органічної єдності наукові правові поняття, категорії і юридичні терміни у сукупності створюють єдиний складний системний правовий логіко-лінгвістичний об'єкт пізнання, який є підстави позначати терміном «*понятійний апарат юридичної науки*».

Правові категорії, поняття та юридична термінологія за своєю суттю є результатом (підсумком, квінтесенцією) наукових правових досліджень. В той же час вони виступають *науковим інструментарієм* (засобом) отримання нових знань, що свідчить про безперечну їх важливість і цінність. Але головною і надто важливою властивістю (суттєвою характеристикою) цих елементів понятійного апарату правової науки: правових понять, категорій, юридичних термінів є те, що вони *об'єктивно відображають (фіксують) у специфічній логіко-юридичній та лінгвістичній формах в концентрованому виді в змісті права явища (предмети, об'єкти, процеси) об'єктивної реальності – як деякої множини*, – що потребують правового регулювання (як виду соціального управління). На цій підставі вказані елементи понятійного апарату включаються до змісту правових норм, юридичних конструкцій, правових інститутів, інших нормативно-правових утворень та набувають в такому випадку в змісті права роль специфічних засобів (мікрозасобів) правового регулювання суспільних відносин. (Цю фундаментальну функцію право виконує в цілому, у сукупності всіх його елементів). Отже ступінь розробки і досконалості понятійного апарату правової науки суттєво впливає на *якість права* – на його форму і зміст, на визначеність його складових елементів: правових норм і їх елементів, юридичних конструкцій, правових інститутів ін., – на здатність виконувати ним його найбільш важливої (основної) функції – ефективного регулювання суспільних відносин. З викладеного слідує, що розробка проблеми понятійного апарату і його складових елементів має надто важливе значення для забезпечення якості законопроектних робіт та здійсненню прин-

ципу правової визначеності, для удосконалення практики правотворчої діяльності, що є необхідною умовою правильного застосування діючого законодавства і реалізації конституційного принципу «верховенства права» у всіх сферах життя суспільства (ст. 8 Конституції України). Таким чином є підстави стверджувати: чим глибше і якісніше розроблений понятійний апарат правової науки, чим детальніше визначені і точно сформульовані його правові поняття, категорії і юридичні терміни, тим досконалішими є зміст і форма права і законодавства, тим більш ефективно здатні вони регулювати суспільні відносини.

Проте дана, надто важлива, в теоретико-прикладному відношенні проблема, до останнього часу ще не була предметом спеціального наукового дослідження як така, тим більше фактично не розглядалися її методологічні аспекти¹. Між тим очевидно, що науковий аналіз цієї проблеми має суттєве значення як для розвитку юридичної науки, так і надзвичайно важливе практичне значення для розвитку і удосконалення правотворення і правозастосовної діяльності.

Безумовно, наукова розробка проблеми понятійного апарата правової науки, як і кожної іншої наукової проблеми, тісно пов'язана з необхідністю визначення *методологічних основ її дослідження*. Обумовлено це тим, що даний аналіз пов'язаний з необхідністю застосування не тільки філософських, формально-логічних, соціально-правових, але також, і з використанням філологічних, семантичних і інших методів і методик наукового пізнання. Обумовлено це, зокрема, особливостями об'єкта дослідження, який окрім доволі складних правових, має надто важливі, суттєві соціологічні, філологічні, семантичні і інші характеристики. У такому випадку в значній мірі актуалізується проблема методологічних засад дослідження, оскільки їх невідзначеність, чи відсутність рішення може призвести до помилкових результатів.

Юридична (правова) наука, як і кожна інша наука, не створює і не може створювати деякої самостійної (своїї) чи відокремленої

---

¹ Виключення становить робота З. А. Тростюк, в якій автор зробила спробу розглянути поняття і термінологію Особливої частини КК України [3], а також низка наукових статей автора цієї роботи присвячених окремим проблемам понятійного апарата науки кримінального права [3.4.5].

методології, або обирати той чи інший одиничний метод, або деяку одну визначену компоненту пізнання. Методологія наукового пізнання – це явище інтегральне, яке об'єднує всю систему пізнавальних процедур, що її утворюють в єдине ціле: загально-наукові методи пізнання, філософські закони і категорії, закони і правила формальної логіки, окремі і спеціальні методика наукового дослідження, ін. Проте стрижнем методології при всьому тому є вчення про методи, система яких становить основу методології як такої. В теорії пізнання до змісту останньої відносять загально-наукові методи, розроблені (на рівні загального) головним чином в теорії пізнання (гносеології): *діалектичний, системний (системно-структурний), формально-логічний (догматичний), соціологічний, історичний (історико-правовий), порівняльний (порівняльно-правий)*. Взаємно доповнюючи один іншого вони в цілому утворюють єдину складну цілісну, і в той же час діалектично-суперечливу систему органічно взаємопов'язаних прийомів наукового пізнання певної сфери соціально-правової реальності. На цій підставі, під науковою методологією розуміється система методів, прийомів і засобів наукового пізнання, які у такій якості становлять собою комплекс історично обумовлених раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення і отримання нових знань: від незнання до знання, від припущення до достовірності і істинності, від конкретного до абстрактного, від явища до сутності, від одиничного до узагальненого.

Понятійний апарат юридичної науки як об'єкт дослідження є доволі складним явищем за формою, змістом та функціональним призначенням. При цьому він може виступати об'єктом пізнання на різних рівнях вивчення і узагальнення («порівняльний підхід»): на рівні загальної теорії права (філософії права, а також на рівні загальних положень наук філології, семантики, формальної логіки інш.) і на рівні відповідних галузевих правових наук: цивільного права, кримінального права, цивільного процесуального права, кримінального процесуального права, екологічного права, адміністративного права ін. Отже складність об'єкта та підходів його вивчення має визначати і методи, і методика які ураховували б і особливості об'єкта пізнання, і різні рівні, і методи його дослідження.

Вирішення цього питання в методологічному аспекті надзвичайно важливо. Зрозуміло, що аналіз науково правової проблеми на рівні певної галузі права, має бути, на першій погляд, більш ефективним і результативним, оскільки надає можливість розглянути відповідну наукову проблему з урахуванням особливостей даної конкретної галузі права, її предмета, методів правового регулювання форми, змісту інше. Однак цей підхід не ураховує загальних суттєвих характеристик, властивих понятійним апаратам кожної із правових наук, а також загальних суттєвих ознак, притаманних кожному з елементів понятійних апаратів цих наук: правовим поняттям, категоріям, термінології які є однаковими на рівні загального, незалежно від галузі права. При цьому слід керуватися актуальним і загальноновизнаним філософським твердженням, згідно якого той, хто береться за рішення окремих (конкретних) питань, без попереднього вирішення загальних, той кожен раз несвідомо для себе буде натикатися на ці загальні (не вирішені) питання. Тому дослідження проблеми понятійного апарату правових наук в методологічному аспекті має проводитись, перш за все, на рівні загальної теорії правової науки. Отримані позитивні результати цього дослідження мають виконувати роль теоретичного (і методологічного) підґрунтя, як основи – парадигми – при розробці проблеми понятійних апаратів галузевих правових наук. Цей методологічний підхід при цьому зовсім не виключає, а навпаки, припускає, на наш погляд, можливість (чи необхідність) активного використання і впливу позитивних результатів досліджень галузевих наук для розробки і удосконалення тих чи інших положень науково-прикладних проблем понятійного апарату правової науки, що розробляється на рівні загальної теорії правової науки для можливої (чи необхідної) корекції (екстраполяція) теоретичних положень понятійного апарату правової науки.

Досліджуючи проблему «понятійного апарата» на рівні загальної теорії правової науки (загальної теорії права, філософії права) слід ураховувати, що цей «понятійний апарат» становить собою цілісне системне правове логіко-лінгвістичне утворення, в якому його структурні елементи: правові категорії і поняття, а також юридична термінологія знаходяться у відносинах орга-

нічної єдності, в яких проявляються процеси як *інтеграції*, так і *диференціації* наукових знань (у вигляді категорій, понять, термінології), що перебувають у діалектичній єдності. Зокрема, *інтегративні зв'язки* елементів понятійного апарата знаходять вираз в тому, що вони знаходяться між собою у відносинах взаємозв'язку і взаємодії, координації і субординації, певним чином впливають один на іншого. Обставиною (фактором), що в значній мірі визначає основні і сутнісні риси елементів понятійного апарату виступає *об'єкт юридичної науки* у його єдності і різноманітні прояву. До його змісту в правових науках входить також і об'єкт правового регулювання відповідної галузі права. Об'єкт науки, завжди, як визначальна об'єктивна соціальна детермінанта, в значній мірі впливає на сутність, форму, зміст, та інші основні риси елементів понятійного апарату правової науки (правових понять, категорій і юридичної термінології) визначає їх інтегративні риси, становить основу їх єдності і системного зв'язку.

Системність зав'язків елементів понятійного апарату кожної із наук має різний характер, що обумовлено ступенем їх наукової розробки особливостями предмета регулювання галузі права інш. Але головним, що підкреслює специфічність їх системності, є те, що вони об'єктивно знаходяться в органічній єдності. Так, правові поняття становлять основу для правових категорій: їх логіко-гносеологічна природа і процедура формування тотожні. Зміст понять становлять основу змісту (смыслу, сенсу) юридичних термінів. В той же час без юридичних термінів, без імен (назв), якими вони позначають правові категорії і поняття, останні не можуть існувати і виконувати своє призначення як елементи понятійного апарату права [5, с.182–195]. Вказана системна єдність елементів юридичної науки виступає підставою для об'єднання їх у єдиній логіко-юридичній складовій одиниці права – понятійному апараті юридичної науки.

Одночасно об'єкт правових наук виконує і надзвичайно важливу *системоутворюючу функцію*, оскільки лежить в основі *диференціації* юридичних наук і поділу їх залежно від обсягу і змісту цього об'єкта на групи (чи блоки) цих наук. Так, філософія права, теорія держави і права (загальна теорія права),

логіка права, соціологія права як науки, що розробляють найбільш загальні (загально-філософські) фундаментальні проблеми правознавства, формують і визначають відносно розвинену систему категорій, понять та термінів, що за обсягом і значенням мають в своїй основі статус правових (філософсько-правових) категорій. Їх методологічне значення полягає в тому, що ці категорії в значній мірі впливають на характер і зміст понятійного апарата галузевих наук (цивільного права, кримінального, кримінального процесуального права ін.) Так, категорії «державна», «право», «законність», «правопорушення», «правова поведінка», «правосуддя» ін., характеризується гранично широким обсягом, є базисними та відправними для понятійних апаратів галузевих правових наук. При чому, в своїй основі вони в значній мірі опираються на фундаментальні положення філософії, соціології, формальної логіки ін. [6, С. 136–153]. Їх методологічне значення полягає в тому, що галузеві науки в своїх дослідженнях мають опиратися на категорії філософії права, теорії права, соціології права, логіки права як на базові, вихідні, фактично наявні. Інше рішення буде суперечити основам логіки наукового пізнання правових явищ.

Найбільш важливим і глибоким є вплив *об'єкта правової науки на процеси диференціації*: на виокремлення формування і організацію понятійного апарата галузевих правових наук, тобто на подальший і поглиблений прояв принципу системності, що складає основу методології пізнання і формування понятійного апарату в цілому. Кожна із юридичних наук, як відзначалось, володіє притаманним їй понятійним апаратом. Системність його елементів, їх тісний зв'язок і внутрішня єдність обумовлені предметом науки, становлять основу диференціації правових наук і в той же час ідентифікації кожної із них як окремої та самостійної галузі знань і на цій підставі відрізнити та відмежовувати її від інших, навіть від вельми близьких і схожих наук.

Проте, поряд з диференціацією юридичних наук, на рівні їх понятійних апаратів, мають місце специфічні *інтеграційні процеси*, що проявляються перш за все на стику родинних, близьких за предметом і схожих за змістом юридичних наук [6,

с. 10–38]. Серед них підставно можуть бути виділені в першу чергу групи державознавчих, цивілістичних та криміналістичних наук. У науковій літературі з урахуванням рис близькості, схожості і подібності їх предметів і змісту ці групи наук умовно називають «блоками», «циклами» або ж «сім'ями правових наук». Інтеграційні процеси в сфері понятійних апаратів науки виявляються, в тому, що окремі юридичні науки, які відносяться до певного блоку (циклу), доволі часто, оперують категоріями, поняттями та юридичними термінами інших наук цього ж блоку. Наприклад, в *державознавчих науках* (конституційне право, адміністративне право, право місцевого самоврядування ін.) до таких категорій, понять та юридичних термінів слід віднести: «Права і свободи людини і громадянина», «Вибори», «Референдум», «Верховна рада України», «Правосуддя», «Місцеве самоврядування» ін., що належать конституційному праву. В *цивільно-правових науках* (цивільне право, цивільний процес, господарське право) до них відносяться «право власності», «юридична особа», «договір», «угода», «зобов'язання», які розробляються безпосередньо наукою цивільного права. В *науках кримінального циклу* (кримінальне право, кримінологія, кримінально-виконавче право, криміналістика ін.) – це «кримінальне правопорушення», «склад кримінального правопорушення», «покарання», «кримінальна відповідальність», «суб'єкт кримінального правопорушення» і ін., які становлять зміст науки кримінального права. При цьому всі науки відповідних блоків використовують вказані «запозичені» із понятійних апаратів суміжних наук поняття категорії, терміни, як логіко-юридичний і лінгвістичний інструментарій для вирішення завдань, що стоять перед кожною з них, «інтегрують» ці поняття і терміни, так би мовити, асимілюють їх і включають в свій понятійний апарат. Отже, вказані поняття і інші елементи подібного роду у таких науках набувають значення «міждисциплінарних» понять (назвемо їх «міжгалузевими» правовими поняттями, категоріями, юридичними термінами). Вони доповнюють і розширюють систему елементів кожної з юридичних наук, роблять їх понятійний апарат більш повним, досконалим та логічно-завершеним.

Зазначені інтеграційні процеси на понятійному рівні одночасно породжують доволі складну проблему обсягу і меж вивчення і трактування міжгалузевих правових категорій, понять і юридичних термінів науками відповідного блоку. При цьому необхідно відзначити, що значення висновків кожної з них для суміжних (близьких за предметом і змістом) галузей знання зовсім не однакове. Обумовлено це тим, що науки одного і того ж блоку (циклу), перебуваючи в тісному взаємозв'язку (в тому числі на рівні понятійних апаратів) одночасно різним чином співвідносяться між собою. Одні з них є фундаментальними, інші – прикладними.

В правознавстві, як відомо, науки і галузі права поділяють на фундаментальні і прикладні. *Фундаментальні юридичні науки* розкривають сутність і закономірності розвитку явищ реальної дійсності, відповідають на питання: «що пізнається?», і «як пізнається?». *Прикладні ж юридичні науки* вирішують проблеми використання отриманих наукових знань про об'єктивну соціально-правову реальність для вирішення конкретних практичних завдань і відповідають на питання: «для чого пізнаються?». Фундаментальні правові науки, знаходячись у тісному зв'язку і співвідношенні з науками певного блоку, завжди є первинними, виступають базисом для групи інших (в циклі чи блоці наук) наук, оскільки містять такий основоположний логіко-юридичний матеріал, який лежить в основі прикладних наук і використовується ними як наявним і визначеним. Так, базовою наукою, в системі наук державознавчого блоку, що безперечно виконує функції фундаментальної юридичної науки, є *конституційне право*, в системі цивільно-правового блоку – цивільне право, в системі кримінального блоку – кримінальне право. Інші ж науки, безумовно, володіючи властивими їм елементами фундаментальності, фактично є прикладними, оскільки мають призначення (у їх співвідношенні із фундаментальними науками) забезпечувати реалізацію приписів, що розробляються фундаментальними юридичними науками. Таким чином, всі науки відповідного блоку (всередині його) знаходяться не тільки у відношеннях координації, але й внутрішньоблокової субординації. У цьому їх субординаційному співвідношенні визначальне

значення мають завжди науки фундаментального характеру. Звідси випливає, що прикладні науки, використовуючи галузеві поняття, що розробляються в першу чергу і в основі своїй фундаментальними науками, мають виходити з обсягу і змісту правових категорій, понять і термінології, що розробляються фундаментальними науками. Ось чому не можна визнати обґрунтованими позиції деяких вчених про те, що кожна з наук кримінального циклу, оперуючи поняттями, що відносяться до класу міжгалузевих, можуть вкладати в них різний зміст і по різному інтерпретувати їх.

В криміналістиці І. Ш. Жорданія вважає, що кримінальне право, криміналістика, кримінологія при вивченні способу вчинення злочину, абстрагуючись від тих його сторін, які для них байдужі, вивчають *різні за змістом* (курсив мій. – М. П.) поняття, за допомогою яких досліджується один і той же об'єкт. [7, с. 91]. Подібні девіації мають місце інколи і у законотворенні, коли при розробці і прийнятті нормативно-правового акту у певній галузі, запозичуються і використовуються поняття чи терміни іншої галузевої приналежності, які, однак ще недостатньо ґрунтовно розроблені чи не апробовані наукою і практикою правозастосування, або такі, яких ця наука ще «не знає», або навколо яких тільки точаться дискусії.

Такий підхід до визначення обсягу, змісту і співвідношенню елементів понятійних апаратів цих наук уявляється вельми спірним і необґрунтованим, оскільки не враховує співвідношення цих понятійних апаратів, їх взаємозв'язок, наявність між ними інтеграційних зав'язків, що виражаються у відносинах як координації так і субординації, суперечать принципу системності співвідношення і взаємозв'язку правових категорій, понять та юридичних термінів споріднених наук, іншим доволі визначеним вимогам логіки права.

Зазначимо також, що фундаментальні юридичні науки характеризуються наявністю у своєму змісті відносно стрункої системи правових категорій, понять, юридичної термінології, що безпосереднього належать цим наукам. Однак при цьому кожна з них у випадках необхідності, використовує і поняття та терміни суміжних наук, що мають прикладний характер

і входять до відповідного блоку наук. Наприклад, кримінальне право використовує такі поняття, як «арешт», «привід», «вирок», «рішення суду», «свідок», «перекладач» і ін., що належать науці кримінального процесу. Так само і криміналістика в багатьох випадках спирається на категорії, поняття і терміни, якими користується наука кримінального процесу, а також на теоретичні поняття, якими оперує кримінологія. У такому ж взаємозв'язку знаходяться категорії, поняття та терміни, що належать в тій же мірі кримінальному процесу і кримінології, і криміналістиці. Тут завжди мають місце інтеграційні процеси, що проявляються в інфільтрації, взаємопроникненні елементів понятійного апарата однієї науки в іншу (інші). Остання сприймає їх, асимілює і включає до свого понятійного апарату як наявні. Аналогічні запозичення мають місце і в інших блоках юридичних наук.

Однак таке запозичення і використання кожної з юридичних наук понять (термінів), що відносяться до споріднених суміжних галузей знань, так само як і їх трактування, не може мати довільний характер. Наукові категорії та поняття суб'єктивні в своєму походженні, в абстрактності, але об'єктивні в цілому, у витоках, в генезі, нерозривно пов'язані з об'єктивним світом і визначаються ним. Розробляючи «свої» поняття та категорії, кожна з юридичних наук певного блоку встановлює сутність відповідних явищ об'єктивної реальності (предмет науки) і фіксує їх в поняттях. Також обсяг і зміст понять при їх трактуванні в кінцевому рахунку визначається явищами об'єктивної реальності, що відносяться до сфери предмета певної науки. З цього положення випливає, якщо та чи інша наука, що відноситься до конкретного блоку юридичних наук, включає в свій понятійний апарат поняття суміжних правових наук (що не відносяться до класу міждисциплінарних), то необхідно користуватися ними як даними, виходити при цьому з того обсягу і змісту (особливо якщо ці поняття та терміни отримали офіційне визначення в змісті нормативно-правового акту) які вкладаються в ці поняття відповідними правовими науками і інтерпретувати їх необхідно саме таким чином. Інше рішення буде суперечити логіці пізнання, ускладнювати можливість дослідження проблем, які

вирішуються кожною з наук, що входять в той чи інший блок юридичних наук.

Проблема співвідношення понятійних апаратів юридичних наук заслуговує бути розглянутою і в іншому ракурсі. Доволі часто науки одного із блоків, в тому числі і фундаментальні науки, використовують елементи наук іншого блоку, що *не відносяться до «споріднених наук»*. Так, конституційне право використовує низку понять і термінів, що належать цивільному праву, кримінальному праву, кримінальному процесу, екологічному праву ін. Кримінальне право використовує поняття і терміни цивільного права, екологічного права, трудового права інш. В наведених і інших подібних випадках має місце не просте запозичення елементів понятійних апаратів інших галузей права, а фактичне включення в понятійний апарат даної конкретної науки елементів (понять, термінів, навіть категорій) понятійних апаратів інших «не споріднених» наук чи галузей права. Це набуває особливу важливість у випадках, коли вказані елементи (поняття, терміни) включенні в позитивне право і мають статус офіційних нормативно-правових одиниць понятійного апарату. Інтерпретація таких елементів понятійного апарату має застосовуватися у відповідності зі змістом і обсягом, що вкладають в них науки, яким перш за все належать ці елементи (поняття, терміни), і які їх розробляють. Ця інтерпретація надзвичайно важлива, оскільки завжди пов'язана із встановленням обсягу і змісту правового регулювання суспільних відносин. Виключення може бути лише у випадках, коли галузь права, що «запозичає» певний елемент понятійного апарату іншої науки, надає інше офіційне визначення цього елемента (поняття, терміну, категорії) у відповідному нормативно-правовому акті (у законі чи підзаконному акті). Але в такому випадку мова йде фактично про створення нового самостійного поняття, категорії чи терміна, що доповнює понятійний апарат даної галузі права і тому завжди має свої належні йому обсяг і зміст і специфічний термін.

Висновок. 1. Викладене дає підстави стверджувати, що понятійний апарат юридичної науки – це важлива і актуальна самостійна правова проблема, що має конче важливе теоретич-

не і практичне (в сфері правотворення і правозастосування) значення.

2. Дана проблема має розроблятися на двох наукових рівнях: на загально-теоретичному і на рівні галузей права, які повинні при цьому доповнювати один іншого.

3. Дослідження понятійного апарата як самостійного системного об'єкта пізнання і поняття «понятійний апарат юридичної науки», надасть можливість подальшої і поглибленої розробки елементів цього збірного поняття: наукових правових понять, правових категорій і юридичної термінології – обов'язкових складових елементів правових норм, юридичних конструкцій, правових інститутів інш.

4. Аналіз понятійного апарата юридичної науки, його елементів і системних зав'язків між ними надає можливість подолати правові колізії, що виникають при використанні («запозиченні») однією правовою наукою елементів понятійного апарату іншої, що має місце доволі часто.

5. Розробка проблеми понятійного апарату юридичної науки безсумнівно буде стимулювати удосконалення техніки законотворчої діяльності, забезпеченню якості текстів нормативно-правових актів, здійсненню принципу «правової визначеності», що є необхідною умовою реалізації принципу «верховенства права».

Список використаних джерел:

1. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види. Монографія. Харків : ТОВ «Видавництво Права Людини», 2015. 280 с.
2. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): Монографія. Харків: Право. 240 с.
3. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: Монографія. Київ: Атіка, 2003. 144 с.
4. Панов М. І. Понятійний апарат кримінального права та його науково-практичне значення. Право України. 2018. № 4, С. 205–292.
5. Панов М. І. Про співвідношення і взаємозв'язок понятійних апаратів наук кримінального циклу. Право України. 2019. № 9, С. 182–195.
6. Панов М. І. Наукові поняття і юридична термінологія та їх роль у кримінальному законотворенні // Проблеми законності. 2020. № 149, С. 136–153.

7. Жордания И. Ш. Структура и правовое значение способа совершения преступления. Тбилиси, 1977. С. 91.

REFERENCES:

1. Liubchenko M. I. (2015). Yurydychna terminolohiia: poniattia, osoblyvosti, vydy. Monohrafiia. Kharkiv : TOV «Vydavnytstvo Prava Liudyny».
2. Pohrebniak S. P. (2010). Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka): Monohrafiia. Kharkiv: Pravo.
3. Trostiuk Z. A. (2003). Poniatiinyi aparat Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: Monohrafiia. Kyiv: Atika.
4. Panov M. I. (2018). Poniatiinyi aparat kryminalnoho prava ta yoho naukovo-praktychne znachennia. *Pravo Ukrainy*. № 4, pp. 205–292.
5. Panov M. I. (2019). Pro spivvidnoshennia i vzaïmozv'язok poniatiinykh aparativ nauk kryminalnoho tsykladu. *Pravo Ukrainy*. № 9, pp. 182–195.
6. Panov M. I. (2020). Naukovi poniattia i yurydychna terminolohiia ta yikh rol u kryminalnomu zakonotvorenni. *Problemy zakonnosti*. № 149, pp. 136–153.
7. Zhordaniya Y. Sh. (1977). Struktura y pravovoe znachenye sposoba soversheniya prestupleniya. Tbyl'sy, p. 91.

M. I. Panov

Conceptual apparatus of legal science (methodological aspects of the research)

Summary. The article is devoted to the problem of the conceptual apparatus of legal science. The system of scientific legal concepts, categories and legal terms is an indispensable and too one attribute of legal science, constitutes its «essential scientific and theoretical section», which significantly affects the quality and certainty of law and legislation. As a result of the organic connection and internal unity of these elements of legal science, a single complex system object of knowledge is considered as the content of a collective scientific legal concept (which is being formed) and is denoted by the term «conceptual apparatus of legal science». Emphasizing the methodological aspects of the research, it is proposed to conduct it at two scientific levels: at the general theoretical and legal level and at the levels of branch legal sciences, which should be consistent and complement each other. The important methodological importance of the object of legal regulation in legal sciences (including the object of legal regulation in legal sciences) is emphasized as a determinant of the social sphere, which significantly affects the essence and

content of the elements of the conceptual apparatus, the relations of differentiation and integrations consisting in the system of elements of these conceptual apparatuses and between them. Integrative connections of conceptual apparatuses of legal sciences are considered, «cross-branch» elements of conceptual apparatuses are singled out in situations where one of the legal sciences is used as a subject or a means of learning elements of the conceptual apparatus of another science. «Interdisciplinary» legal concepts (categories, legal terms) belonging to fundamental legal sciences are preferred here. The analysis of the relationship and interrelationship of the conceptual apparatuses of legal sciences as system objects is carried out, the relations of coordination and subordination that take place in the system of these conceptual apparatuses are singled out. Scientific legal concepts, categories, legal terms are the «subject» and «tool» of legal science. It is in them that they find expression and consolidation of legal theory, ideas, concepts, doctrines about the state and law in all the varieties of their manifestation. But the most important thing is that the objects and phenomena (processes) of objective reality, which are subject to legal regulation, are reflected and revealed as a certain set with the help of the indicated means in the action of law (de lege lata). Thus, the degree of perfection of law and legislation largely depends on the degree of development and perfection of the system of scientific legal concepts, categories, legal terminology, which in your unity constitute a single complex system object of knowledge. This object is a reason to consider the quality of the content of the scientific legal collective concept, which is proposed, and the appendix called «conceptual apparatus of legal science». This problem has not yet been specifically investigated in the literature. This article examines the problems and concepts that are being formed, emphasizes the methodological aspects of the study of this problem, which can serve to further invigorate and develop scientific research of the conceptual apparatus of legal science, in particular, in the spheres of scientific branches of law, and, undoubtedly, to improve the in connection with this, law-making and law-enforcement activities.

Key words: *conceptual apparatus of legal science, legal concepts, legal categories, legal terms, integration of legal sciences, differentiation of legal sciences, interdisciplinary connections of conceptual apparatuses of legal sciences, interdisciplinary elements of conceptual apparatuses of legal sciences.*